

Таким чином, козацькі полки Лівобережної України створювалися на початку 60-х рр. XIX ст. для участі в заспокоєнні польського-національно визвольного руху, але їх служба проходила лише в межах Київської і Волинської губерній і носила охоронно-поліцейський характер.

Fedir Stoyanov

Establishment and service of the Livoberezhna (Left-Bank) Ukraine Cossacks regiments in 1863-1864

In the article on the basis of the unpublished documents the author has considered the process of establishment and service of the irregular Cossack troops in 1863-1864 at the Left-Bank Ukraine. It has been found out, that they were created for participation in "pacification" of Polish national movement at the beginning of 1860-ties, but were not used for mentioned purpose. The service of Ukrainian (malorossian) horse Cossack district had a police character and was not long.

УДК 93(477.5)“19”

Людмила Маленко

Ф. А. ЩЕРБИНА І ЙОГО “ІСТОРИЯ КУБАНСКОГО КАЗАЧЬЕГО ВОЙСКА”

У статті висвітлюється історіографічний та археографічний доробок Ф. А. Щербини у галузі історії кубанського козацтва і Кубані. Особлива увага приділена складній долі зібраних ним історичних джерел.

У лютому 2005 р. виповнилася 156-та річниця з дня народження Федора Андрійовича Щербини. Ювілейні роковини видатного громадського діяча, історика, статистика, економіста, соціолога, автора віршованих поем “Чорноморці” (1919 р.) і “Богдан Хмельницький” (1929 р.), члена-кореспондента Петербурзької АН (з 1904 р.), дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка (1924 р.), професора Українського Вільного університету й одночасно професора статистики Української господарчої академії у Подєбрадах (1922–1936 рр.) широко відзначалися в Російській Федерації і, зокрема, на Кубані. На батьківщині дослідника пройшли: традиційна міжрегіональна науково-практична конференція “Науково-творча спадщина Федора Андрійовича Щербини і сучасність”, виставки матеріалів Ф. А. Щербини у Літературному музеї Кубані та Історико-археологічному музеї-заповіднику ім. Є. Д. Феліцина, читання та постановки творів діяча. Мета заходів – привернути увагу дослідників різних країн до наукової спадщини вченого. В Україні ця дата пройшла не поміченою, не згаданою. А така людина як Ф. А. Щербина варта того, щоб про неї пам’ятали, гідно оцінили її науковий доробок, переосмислили надруковане, сприяли появі на світ ще не уведених до наукового обігу матеріалів вченого.

Особливе місце у творчому доробку Ф. А. Щербини посідають праці з історії козацтва та Кубанського краю. У 1884 р. була опублікована його праця “Історія самоуправління у кубанських казаков”. Він брав участь у формуванні збірника “Кубанское казачье войско (1796–1888)” і написав до нього нарис “Історія

Кубанского казачьего войска” (1888). У 1891 р. друкується дослідження вченого “Земельная община кубанских казаков”. Результатом плідної роботи в архівосховищах регіону та російської держави — Катеринодарі, Ставрополі, Владикавказі, Георгіївському, Кизлярі, Тифлісі, Астрахані, Новочеркаську, Воронежі, Москві, Петербурзі, Одесі, Катеринославі, Харкові стала його видана двохтомна монографія “История Кубанского казачьего войска” (1910–13) (далі — “Історія...”). Вона була написана на замовлення Військового міністерства і мала сприяти укріпленню патріотичних почуттів козацтва, вихованню козацької молоді, слугувати справі освіти. Будучи офіційним замовленням, книга разом із тим пронизана духом демократизму, палкої любові до рідного краю, людей.

Поява історії кубанського козацького війська, написаної Ф. А. Щербиніною, стала подією в науковому та громадському житті. Праця з моменту її виходу в світ була поставлена сучасниками в ряд таких значущих видань, які з’являються в десятки років раз; а зміст її визнавався особливо цінним.³¹¹ “Історія...” Ф. А. Щербини одразу привернула увагу широкого загалу і була оцінена як вагомий внесок у воєнно-історичну науку.

Виданій двотомній монографії передувала копійка робота не тільки автора, а й цілого колективу добровільних помічників, що розбирали, систематизували архівні матеріали, писали анотації документів тощо. Сам Ф. А. Щербина, погоджуючись на написання історії Кубанського козацького війська, навіть не підозрював, яку купу паперів доведеться переглянути щонайменше в 14 архівосховищах країни, щоб відтворити всі сторони життєдіяльності козацтва на Кубані. Згодом дослідник напише: “Первоначально предполагалось издать историю Кубанского казачьего войска в двух томах около 30 печ. листов каждый. Предположения эти были сделаны на данных об архивных материалах по печатным источникам и указанию знатока архивов покойного Е. Д. Фелицына... А на деле же материалов оказалось несравненно больше предполагаемого количества”.³¹² Як наслідок — постала необхідність написати не 60 друкованих листів, а щонайменше 120 і видавати “Історію...” в 4-х томах.

Слід зазначити, що до виконання державного замовлення Ф. А. Щербина поставився досить відповідально. Він розумів, що “полная история казачьего войска, основанная на подлинных исторических документах, с освещением исторических событий без пристрастия нужна как научное дополнение к полной истории России и как источник для составления книжек и краткой истории для различных целей”.³¹³ Усвідомлюючи, які завдання поставлені перед автором, Ф. А. Щербина наголосив, що не допустить конкурсу на співавторство, а буде працювати сам із 4-ма помічниками та 4-ма підручними, які допоможуть йому в зборі та систематизації архівного матеріалу. Далі написав доповідну записку на ім’я

³¹¹ Городецкий Б.М. Новый труд по истории Кубанского края // Известия ОЛИКО. — Екатеринодар. — 1912. — Вып. 5. — С. 177.

³¹² РДВІА. — Ф. 400. — Оп. 25. — Спр. 183. — Арк. 9.

³¹³ Там само. — Спр. 192. — Арк. 103 зв.; Чумаченко В.К. “История Кубанского казачьего войска” Ф.А. Щербини: от замысла к воплощению. Книговедческий аспект // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции (Розсин, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). — Краснодар: ИМСИТ, 2004. — С. 227.

начальника Кубанської області та наказного отамана Кубанського війська. У ній він виклав своє бачення організації роботи по написанню історії іррегулярного формування; визначив термін, впродовж якого має бути виконане держзамовлення; склав попередній кошторис витрат, необхідних на проведення евристичної роботи, написання та видання історії кубанського козацтва. До доповідної записки була додана програма по написанню праці.

Ф. А. Щербина був переконаний, що його попередники вже вилучили з архівів основну масу документів з воєнної, соціально-економічної історії козацького формування, тому й визначив термін написання праці два роки. Однак через декілька місяців напруженої евристичної роботи стало очевидним, що “что материалы предшествующими историками брались с известной точки зрения и под влиянием известной тенденции”. Уведені в науковий обіг архівні документи не давали можливості всебічно дослідити жодну зі сторін життєдіяльності козацтва на Кубані. Попереду були роки напруженої праці по виявленню досі невідомих архівних документів; накопичення матеріалів для відтворення повноцінної історії війська і краю, з яким тепер було пов'язане майбутнє козацького населення; систематизація, класифікація та опис зібраної документації. Матеріали, необхідні для відтворення повноцінної історії козацького війська, прийшлося розшукувати не тільки у регіональних архівах, а й в архівосховищах центральних органів управління. Безперечно, одній людині було не під силу за короткий термін зібрати такий потужний пласт документів для ґрунтового дослідження. Допомагали помічники. Ф. А. Щербина особливо був вдячний за допомогу С. В. Петлюрі, А. А. Павлову, П. Ф. Немолякіну, яким щиросердно подякував у передмові до першого тому “Історії...”. Знайомство помічників з матеріалами до історії козащини, плідна робота під керівництвом вченого сприяла тому, що дехто зі сподвижників Ф. А. Щербини сам почав друкувати статті та замітки з історії краю, козащини. Так, С. В. Петлюра написав декілька історичних робіт з козацької тематики, а в періодичних виданнях інформував громадськість України про те, як просувається робота дослідника³¹⁴.

Звертає на себе увагу науковий підхід Ф. А. Щербини до джерелознавчої бази дослідження. Документи, які потрапляли до рук дослідника та його помічників, одразу розкладалися по напрямках, класифікувалися, систематизувалися. В перші місяці плідної евристичної роботи для колективу, який працював над збором архівних матеріалів, стало очевидним, що документи, які вдалося вилучити з архівосховищ, ніколи раніше не вводилися до наукового обігу, разом з тим значна частина з них суперечила певним тенденціям, іноді зводила нанівець висунуті раніше концепції розвитку краю. Опрацювання потужного комплексу неопублікованих джерел, розуміння того, що потрібні будуть переконливі докази нового бачення історичних процесів, переконання в необхідності ознайомити з виявленими матеріалами широке коло дослідників, мало своїм наслідком те, що Ф. А. Щербина гостро поставив

³¹⁴ Петлюра С.В. Причинки до історії переселення турецьких запорожців на Кубань // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. 65. – Кн.3. – Львів, 1905. – С. 1-11; Петлюра С.В. Секретні циркуляри уряду на Кубані // Україна. – 1907. – Кн.6. – С. 347-350; Петлюра С.В. З переписки Хведора Квітки Антоном Головатим // Україна. – 1907. – Кн.7-8. – С.186-201; Петлюра С.В. Історія Кубанщини // Літературно-науковий вісник. – 1903. – Кн.10. – С. 61-62.

питання про необхідність паралельно з написанням історії Кубанського війська видавати збірники матеріалів до історії козацького формування. Листи з обґрунтуваннями були відправлені у відповідні органи місцевого та центрального управління. Вчений у них наголошував: "...каждый отдел, по содержанию документов, представляет нечто особенное, связанное, однопредметное и, так сказать, сам собой направляется на напечатание"³¹⁵. Разом з тим він наголошував, що збірники матеріалів повинні носити науково-довідковий характер. Для цього кожний збірник повинен включати в себе однопредметний матеріал, розташований у хронологічному порядку, з передмовою, в якій буде вказано характер документів, подано короткий виклад змісту кожного окремого документа з відповідними поясненнями та уточненнями до нього. У такому вигляді збірники історичних матеріалів до історії Кубанського козацького війська, на думку Ф. А. Щербини, мали б, крім наукового, ще й практичне значення, бо давали б масу довідкового матеріалу з різних галузей військового господарства, цінні дані зі статистики, впровадження окремих технологій тощо.

Ф. А. Щербина клопотався про видання спочатку 6-ти томів збірника архівних документів до історії війська. В 1906 р., в міру накопичення матеріалів, він поставив питання про видання 12-ти томів систематичного збірника архівних документів, які обов'язково мають супроводжуватися коментарями, покажчиками та науково-допоміжним апаратом. При цьому вчений знову ж таки наголошував, що збірники потрібні не для однієї історії та істориків. Вони можуть дати практичні рекомендації та поради для тих чи інших заходів, для різних галузей господарства (наприклад: для рибальства, солепромислу тощо).

Працюючи в архівосховищах регіону, дослідник гостро поставив питання про необхідність забезпечення належних умов зберігання історичних документів. Уже на початковому етапі знайомства з документацією військового архіву Кубанського козацького війська Ф. А. Щербина констатував зникнення багатьох документів різної видової належності, у тому числі оригіналів деяких важливих актів, указів. Дослідника засмутила і відсутність у військовому архіві "Исторических записок о войске Черноморском" військового старшини Туренка³¹⁶, які мали особливу цінність і вже на той час стали бібліографічною рідкістю. Дослідник наголошував, що збереження десятиліттями накопичуваного документального багатства можливе через його публікацію у вигляді збірників документів та суворого дотримання в будівлях, які відведені для зберігання документації, охоронного, температурно-вологого, протипожежного режимів.

Звертає на себе увагу те, що Федір Андрійович не тільки організував вивчення архівних матеріалів з історії краю, війська, а ще й прагнув зберегти їх та зробити народним надбанням.

Отже бачимо, що основною джерелознавчою базою дослідження Ф. А. Щербини стали архівні документи різної видової належності: актові, справочинні, статистичні. Разом з тим учений у процесі роботи над "Історією..." не останнє місце відводив мемуарним творам, у тому числі й епістолярії. Його заклик "изучайте родной край в одиночку или организованными группами, но никогда не упускайте из виду научного плана и системы. В знании родного края –

³¹⁵ РДВАА.– Ф. 400.– Оп. 25.– Спр. 192. – Арк. 7-8.

³¹⁶ Чумаченко В. К. "История Кубанского казачьего войска" Ф. А. Щербини. – С. 238.

наша сила и величие родины”³¹⁷ став для добровільних помічників, сподвижників Ф. А. Щербини, усіх зацікавлених в написанні правдивої історії козацтва та краю, полем діяльності, напрямком роботи. Із домашніх скринь діставалися приватні записки, спогади, мемуари, листи і передавалися досліднику, або друкувалися власниками матеріалів. Щоб активізувати процес пошуку мемуаристики, епістолярних документів, Ф. А. Щербина з березня 1904 р. регулярно публікував у “Кубанських обласних відомостях” запитальник з історії краю та козацького формування.⁸ Іноді зразки мемуарної літератури та листи наївофіційного і приватного характеру потрапляли до вченого після його виступів на зібраннях різних наукових і громадських організацій та товариств. Саме у таких матеріалах, на думку Ф. А. Щербини, можна віднайти “свідчення, які б характеризували побутові особливості козака, його світогляд”. Для дослідника це було важливим. Він неодноразово наголошував, що “казаки должны знать, что в среде их дедов и отцов были свои Мушци Спеволлы и Горацини Коклеси, и именно эту часть истории я считаю невозможным сократить, а дать возможно полно”⁹.

Третій том “Історії...” Ф. А. Щербина планував присвятити розвитку внутрішнього життя козацтва, матеріальній та духовній культурі козацького населення краю. Судячи з програми по написанню історії Кубанського іррегулярного формування, бачимо що дослідник прагнув якомога повніше описати саме етнокультурні та культурно-побутові особливості козацтва. Ф. А. Щербина планував охопити широке коло питань, починаючи від умов життя козацького населення на Кубані і особливостей виховання дітей до світоглядних уявлень козацтва¹⁰. У реалізації цього плану Ф. А. Щербині мали допомогти мемуари, епістолярні джерела, зібрані та записані ним і його помічниками зразки усної народної творчості.

Необхідність опрацювання потужного комплексу різнопланових джерел, виявлених у 14 архівосховищах країни, та затримка проведення підготовчих робіт Головним управлінням козацьких військ не дозволили Федору Андрійовичу написати історію Кубанського козацького війська за термін, визначений самим же автором. Тільки добре організована, цілеспрямована робота вченого та його колективу помічників дала можливість вийти в 1910 р., 1913 р. двом томам “Історії...” з друку. Так з’явилося фундаментальне дослідження у галузі гуманітарних та воєнних дисциплін. Безперечно, залучення до роботи з документами людей, які не мали належної підготовки, освіти, навичок, а також поспішність автора під час написання “Історії...” далися взнаки. У монографії зустрічаються поверхневі судження, історичні анахронізми, іноді помилкова інтерпретація джерел. Разом з тим історія кубанського козацтва у викладенні Ф. А. Щербини і нині не втратила свого енциклопедичного характеру та залишається настільною книгою істориків-козакознавців, усіх, хто цікавиться історією козащини.

³¹⁷ Щербина Ф. А. Темы для изучения Кубанской области // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар. – 1912. – Вып. 5. – С. 6.

³¹⁸ Щербина Ф.А. Программа (вопросник) о необходимости сбора сведений для написания истории Кубанского казачьего войска // Кубанские областные ведомости.–1904.–16,17,20,23 марта.

³¹⁹ РДВІА. — Ф. 400. — Оп. 25. — Спр. 192. — Арк. 90 зв.; Чумаченко В. К “История Кубанского казачьего войска” Ф. А. Щербини . – С. 248.

³²⁰ Там само. – Спр. 183. – Арк. 21-22.; Чумаченко В. К. “История Кубанского казачьего войска” Ф. А. Щербини. – С. 249-250.

Прагненням дослідника видати третій і четвертий томи “Истории Кубанского казачьего войска” не судилося здійснитися. Однак є підстави говорити, що події Першої світової та Громадянської воєн, у роки яких Ф. А. Щербина брав активну участь у суспільно-політичному житті, не завадили вченому продовжувати роботу над третім та четвертим томами “Исторії...”. У червні 1919 р. Кубанський крайовий уряд надав досліднику кредит у розмірі 33 тис. крб. на доопрацювання матеріалів третього і четвертого томів та їх видання¹¹. Падіння Кубанської республіки спричинило від’їзд Ф. А. Щербини за кордон. Від’їжджаючи у складі кубанської делегації до Югославії, дослідник забрав із собою частину матеріалів та регалій Кубанського козацького війська. Значна частина архівних документів, нотаток, виписок була схована в його садибі в Джанхоті. У 1928 р. Ф. А. Щербина написав засновнику Кубанського архіву в Празі П. А. Макаренку, що, мабуть, “мій готовий третій том і матеріал до четвертого тому пішов на цигарки товаришам”. Однак надія на збереження схованих паперів залишалася, бо далі він просить П. А. Макаренку написати колишньому членові Кубанської Ради Савці Крикуну, який в середині 20-х років повернувся з еміграції до Росії, щоб той віднайшов схований в Джанхоті у потаємному місці архів і переправив його до Праги.¹² На жаль, подальша доля архіву Ф. А. Щербини, як і доля С. Крикуна, не відома.

У Державному архіві Краснодарського краю є окремі фонд документів до історії Кубані та козацького війська, зібраних Федором Андрійовичем Щербиною (ф. № 764). Його віднесено до категорії “особливо цінних”. Формування 764-го фонду тривало протягом 1925–1973 рр. У 1925 р. документальні матеріали, які збиралися дослідником для написання історії Кубанського козацького війська, спочатку постушили на державне зберігання в архів Ростовського обласного архівного управління. У жовтні 1953 р., згідно з розпорядженням Головного архівного управління МВД СРСР, вони були передані до Державного архіву Краснодарського краю і включені там до дореволюційного 764-го фонду. На момент передачі нараховувалося 56 справ, які охоплювали період з 1775 по 1914 рр. У квітні 1958 р. в Державне управління “Крайдержархів” додатково поступило ще 7 справ за період з 1833 по 1895 роки. У серпні 1973 р. із Праги до Росії були привезені деякі документи, що залишилися після смерті Ф. А. Щербини. Ці матеріали зберіг, а потім і передав на батьківщину через старшого інспектора архівного відділу крайвиконкому, командированого до Чехословацької Республіки, Г. Т. Чучмая опікун покійного сина вченого М. Х. Башмак.¹³ У жовтні цього ж року документи Ф. Щербини були передані на зберігання до Державного управління “Крайдержархів”. Після науково-технічного опрацювання документів, які постушили до архіву, було сформовано ще 35 справ за 1904-1937 рр. Серед переданих із-за кордону матеріалів були наукові та науково-популярні праці вченого, документи біографічного характеру, матеріали службової діяльності.

Значення матеріалів особистого фонду Ф. А. Щербини важко переоцінити. Різноманітність та багатство документальних матеріалів у фонді дозволяють

³²¹ Цветков В. А. Федор Щербина: хроника биографии и библиография. – Ст. Каневская, 1999. – С. 19.

³²² Якаев С. Н. Федор Андреевич Щербина. Вехи жизни и творчества / К 155-летию со дня рождения. – Ч. 1. – Краснодар: ИМСИТ, 2004. – С. 166.

³²³ Мирошниченко О. В. Хранить – вечно! // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции (Розспп, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар: ИМСИТ, 2004. – С. 106.

говорити про їх виключну джерелознавчу цінність. Значну кількість документів цього фонду можна вважати першоджерелом до історії кубанського козацтва, Кубані, міста Катеринодара (Краснодара), Катеринодарського військового собору, духовного училища та інше. Серед колекції документів, зібраних Ф. А. Щербинино, значна кількість матеріалу належить до історії козаччини, а саме:

- Програма по написанню історії Кубанського козацького війська (1792–1825 рр.). Серед документів — оригінал попереднього кошторису витрат на наукову роботу, який мав складати мінімум 21 тис. крб. і прохання про дозвіл набрати для цієї роботи штат співробітників у складі 8 осіб (4 досвідчених дослідника і 4 підручних) терміном на 2 роки.
- Рукопис Ф. А. Щербини “Природничо-історичні умови Кубанської області і поступове заселення її різними народами (1792–1825 рр.)”.
- Виписки з Одеського архіву із справи за 1832 р. “Про заселення Новоросійського краю запорозькими козаками”. Серед нотаток — прохання колишніх козаків Задунайської Січі про дозвіл переселитись із-за Дунаю до Південної України; проект положення про переселення на узбережжя Азовського моря; списки козаків-переселенців.
- Історична довідка про флотилію чорноморських козаків.
- Журнали воєнних дій на Чорноморській і Кавказькій кордонних лініях; рапорти, відношення, розпорядження та листи стосовно воєнних дій на Кавказі.
- Виписки з Кубанського військового архіву та архіву м. Владикавказу про воєнні сутички козаків із горцями, про несення військовими підрозділами Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська кордонної служби.
- Відомості про військову суконну фабрику.
- Виписки із архівних справ про фінансування Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська.
- Відомості про постачання Кубанському козацькому формуванню продовольства та фуражу.

Серед рукописів наукових досліджень значний інтерес викликає праця, в якій висвітлюються питання козацької земельної ідеології. Літературна сторона діяльності Ф. А. Щербини представлена віршами та поемами: “Чорноморці”, “Богдан Хмельницький”, “Петро Кубанець”.

Інформативним у плані вивчення науково-творчої спадщини Ф. А. Щербини є ф. 400 Російського державного військово-історичного архіву. Серед матеріалів фонду — листування вченого з Головним управлінням козацьких військ Військового міністерства з приводу уточнення та доповнення програми по написанню багатотомної історії Кубанського війська; детальні фінансові звіти про грошові витрати на командировки для роботи в архівосховищах країни; доповідні записки з обґрунтуванням необхідності уточнити кошторис витрат; клопотання дослідника про дозвіл видати шеститомний (згодом дванадцятитомний) збірник документів до історії Кубанського іррегулярного формування, звіт про виконання державного замовлення щодо написання історії кубанського козацтва тощо.

Цінними у царині дослідження козацької проблематики є справи фонду, що містять детальну програму написання багатотомної історії Кубанського козацького війська та опис попередньої систематизації документів приватного і військового

господарства різних форм господарювання. Нижче ми приводимо витяг з програми невиданої частини багатомної монографії Ф. А. Щербини з історії Кубанського козацького війська.

“18. Мирная жизнь казачества и период развития внутренней его жизни.

Положение 1870 г. и последствия его применения в войске. Законоположения по упорядочению земельных отношений. Размежевание земель. Образование войсковых земель и юртовых владений. Институт частной земельной собственности. Жаловальные земли.

Быстрые и радикальные изменения хозяйственной жизни. Падение пастушеского скотоводства и развитие земледельческих занятий.

Законы 1869 и 1870 гг. о приобретении иногородними у казаков усадебной оседлости и водворении иногороднего элемента в среде казачества. Влияние иногороднего населения на хозяйственные порядки казачества и роль этого населения в общем подъеме экономического развития в крае. Железные дороги и их значение для края.

Введение новых судебных учреждений и развитие гражданственности. Проекты преобразований административных учреждений в Кубанской области, издание положения о военной службе казаков Кубанского и Терского казачьих войск и применение к этим вопросам устава о воинской повинности Донского войска. Преобразования 22 марта 1888 г. Посещение Кубанской области Императором Александром III с Августейшим семейством.

Наказные Атаманы генералы М. Д. Цакни, П. И. Кармалгт, С. А. Шереметьев и Г. А. Леонов. Их деятельность в области внутреннего управления, хозяйственной жизни и народного образования.

19. Культурная и духовная жизнь казачества.

Состав войск по национальностям и языку. Народное образование, учреждения и средства для развития его. Религия, раскол и сектантство. Казачий фольклор. Казачьи песни военного и бытового характера.

Народное творчество в этой области и основные мотивы его. Влияние городской и фабричной культур в этом отношении.

Народные сказки, легенды и предания. Героические элементы, следы влияния военных условий и животный эпос. Пословицы, поговорки и присловья. Заговоры, заклинания и знахарства. Поверья о колдунах, ведьмах и нечистой силе. Сказания о кончине мира, об антихристе и последних временах.

Легенды и сказания полупического характера: о китайцах, англичанах и проч. Народная поэзия и певцы. Народные обычаи и нравы. Свадьбы, колядки, щедривки и гульбища. Общая характеристика умственного развития и потребностей казака.

20. Конечные итоги исторического прошлого казаков и современное состояние войска.

Исторический тип казака "воина-промышленника" и вариации этого типа в исторической последовательности. Влияние в этом отношении окружающей природы, расовых скрещений, национальных особенностей и степени культурного развития соприкасающихся народностей.

Казачья сословность и регулирующие начала казачьей общины. Параллелизм и противоречия в развитии военных повинностей и хозяйственных форм. Казачий коллективизм в отношении земельной собственности, войскового

имущества, капиталов и общей неразделенности войска. Слабое развитие этого начала в области практических мер и начинаний.

Развитие общественных потребностей и рост личности. Соответствующие изменения в бытовой жизни, осложнения в хозяйстве и жизненной обстановке. Расширение умственного кругозора и изменения к нравственным требованиям. Облагорожение вкусов в изящном и эстетических потребностей.

Положительные результаты истории казачества: прирост населения, развитие поселочных форм, дифференциация хозяйственных занятий, повышение техники, подъем образования, улучшения в домашней обстановке, смягчение отношения между полами и к детям, рост общественных потребностей.

Вытекающие отсюда задачи ближайшего будущего. Значение в этом отношении истории казачества как лучшего критерия и показателя в деле разрешения назревших проблем³²⁴.

Задум вченого по відтворенню історії козацького населення кубанського краю дійсно вражас своїм розмахом, багатоплановістю, прагненням дослідника якомога повніше описати всі сторони військової, соціально-економічної, культурної історії козацтва Кубані.

На сьогодні перед дослідниками різних наукових напрямків стоїть важливе завдання віднайти матеріали Ф. А. Щербини (у тому числі рукопис третього та матеріали до четвертого томів "Історії..."), що були розпорошені у вирі подій 1919–1936 рр., як на батьківщині вченого, так і в інших країнах; вивчити їх; проаналізувати; на практиці перевірити його рекомендації та висновки; забезпечити належне зберігання документів для нових пошуків.

Lyudmyla Malenko

F. A. Scherbyna and his "History of the Kuban Cossack Army"

In article the author reveals out historiographical and archeographical contribution made by F. A. Scherbyna in the field of a history of Kuban Cossacks and Kuban region. The special attention is paid to the difficult fate of historical sources, assembled by him.

УДК 93(477.7)“19”

Тарас Вінцовський

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ГАЗЕТИ “РІДНИЙ КУРІНЬ”

Стаття присвячена формуванню україномовної військової преси. Стверджується, що протягом 1917 р. “Рідний Курінь” став помітним явищем у середовищі українського населення Одеси і регіону. За специфікою редакторської політики часопис був розрахований не лише на військових, а й на інші прошарки суспільства. У газеті широко висвітлювалися різні аспекти діяльності українських організацій краю.

Періодична преса у громадському житті України посідає вагомe місце ще з XIX ст., коли на сторінках багатьох видань друкувалися матеріали, присвячені різноманітній тематичі. З початком XX ст. дана тенденція стала прогресуючою,

³²⁴ РДВІА. — Ф. 400. — Оп. 25. — Спр. 183. — Арк. 21-22; Чумаченко В. К. “История Кубанского казачьего войска” Ф. А. Щербини. — С. 247-250.